

DE ZWOLSE SYNAGOGE

door Peter van 't Riet

De synagoge van Zwolle aan de Schoutenstraat tegenover de Nieuwe Markt werd in de jaren 1898-1899 gebouwd door de zwolse architect F.C. Koch in opdracht van de Joodse Gemeente. Voordien had sinds 1757 de Librije als synagoge dienst gedaan. Op vrijdag 21 juli 1899 werd het nieuwe gebouw ingewijd in aanwezigheid van deputaties uit het College van Gedeputeerde Staten van Overijssel en Burgemeester en Wethouders van Zwolle. Deze inwijding ging gepaard met feestelijkheden en geschenken. In de Officiële Feestgids uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de synagoge in 1924 lezen we daarover: 'Aan den vooravond der Inwijding had in de vergaderzaal der Gemeente een feestelijke bijeenkomst plaats, waarin op plechtige wijze de in ontvangst-neming der verschillende cadeaux door den Voorzitter geschiedde.' Aangeboden werden door verschillende gemeenteleden een zeer kunstig geschreven heilige wetsrol met bijbehorende mantel en zilveren handwijzer, een hoogst kostbaar en kunstvol bewerkt voorhangsel, een stel fraaie siertorens, een in prachtband gebonden gebedenboek voor de voorzanger, een klok boven de balustrade der damesgaanderij, 14 wit zijden Thora-mantels, een tapijt voor de heilige arke met kleedjes en meer van dergelijke zaken. Vrijdagmiddag om half drie werd de inwijdingsdienst gehouden onder leiding van de oppervoorzanger, de heer I. Frank. De feestelijkheden gingen ook de zaterdag en zondag daarop nog door. De Joodse Gemeente moet in die tijd ongeveer 600 leden hebben gehad.

Hoe groot is het contrast met de situatie nu in 1987, ruim 88 jaar later. De Joodse Gemeente van Zwolle telt nog slechts een handjevol leden en vergrijsst snel. Diensten worden er nog zelden gehouden. Sinds enige tijd is er geen voorzanger meer. De synagoge verkeerde enige jaren geleden in een slechte staat en, hoewel geplaatst op de monumentenlijst, was het gevaar niet denkbeeldig dat zij als belangrijkste herinnering aan de eens zo bloeiende joodse gemeenschap als nog uit Zwolle zou verdwijnen. Daarom zijn vrienden van de Joodse Gemeente een aktie begonnen om de

synagoge als monument van joods leven voor onze stad te behouden. Er werd een Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle opgericht om gelden bijeen te brengen voor de niet-subsidiabele gedeelten van een restauratie en voor de herinrichting met oog op een multi-funktioneel gebruik. Inmiddels is de restauratie twee jaar geleden op gang gekomen en bevindt zich momenteel zelfs in een gevorderd stadium, zodat openstelling voor publiek over enige tijd tot de mogelijkheden zal gaan behoren. De voorzitter van de Stichting Voortbestaan, de heer J.G.K. Littooi, zal daarvan elders in dit Bulletin verslag doen. Als de restauratie voltooid is, zal Zwolle er niet alleen een monument ter herinnering aan de in de Tweede Wereldoorlog weggevoerde Joden bij hebben, maar ook een architektonisch en cultuur-historisch interessant en belangrijk gebouw voor de toekomst hebben bewaard.

Architektonisch vertoont de synagoge veel gelijkenis met de christelijke kerkelijke bouwkunst. De voorgevel bevat een groot venster, dat sterk doet denken aan het gotisch kerkraam. Achter in de synagoge bevindt zich een zogenaamde absidiale ruimte waarin de ark, de kast voor de Tora-rollen, is ondergebracht. De architect heeft zich door verschillende bouwstijlen uit het verleden laten inspireren, zoals overigens gangbaar was in de vorige-eeuwse bouwkunst. Een voorbeeld hiervan zijn de witte banden die afwisseling brengen in de bakstenen voorgevel, een motief dat ook in de 15e tot en met de 17e eeuw veel werd toegepast. Het gebouw is daarom een fraai voorbeeld van het negentiende-eeuwse eclectisme in de bouwkunst.

Maar niet alleen de buitenkant, ook het interieur is van cultuur-historisch belang. De synagoge heeft, zoals alle synagogen in onze streken, een oriëntering van west naar oost. De ark bevindt zich aan de oostkant van de zaal. Het is de kant van Jeruzalem, waarheen alle Joden zich richten tijdens het gebed. De zwolse synagoge heeft, in tegenstelling tot vele moderne synagogen die vaak zijn ingedeeld zoals christelijke kerken, een klassieke inrichting. De bimah, de verhoogde plaats, waarop tijdens de dienst uit de Tora wordt gelezen, staat midden in de ruimte. De banken zijn er aan de zijkanten en (waren er) aan de achterkant omheen geplaatst. De ruimte tussen de bimah en de ark is vrij en bevat alleen een kathedraal voor de voorzanger. Links en rechts van de absidiale ruimte zijn de stoel voor de opperrabbin en de banken voor de parnassiem, funktionarissen van de gemeente, aangebracht. Achterin de zaal bevindt zich het u-vormige vrouwenbalkon dat oorspronkelijk slechts bereikt kon worden door twee aparte ingangen aan de beide zijkanten van de voorgevel.

Ook wie oog heeft voor details zal een aantal interessante zaken in en aan de synagoge kunnen bespeuren. Zo is er op de gevel een bord aangebracht met in het Hebreeuws de tekst uit Jesaja 56:7 met de woorden 'Want mijn huis, een huis van gebed wordt het genoemd voor alle volken', een tekst die bijzonder goed aansluit bij de steun die vanuit de niet-joodse bevolking momenteel wordt gegeven om dit 'gebedshuis voor alle volken' in stand te houden. Moge er niet alleen een huis van steen en hout bewaard blijven, maar vooral een huis van vergadering, een huis van onderricht en een huis van het volk.

DE RESTAURATIE VORDERT

door J.G.K. Littooi,

voorzitter van de Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle

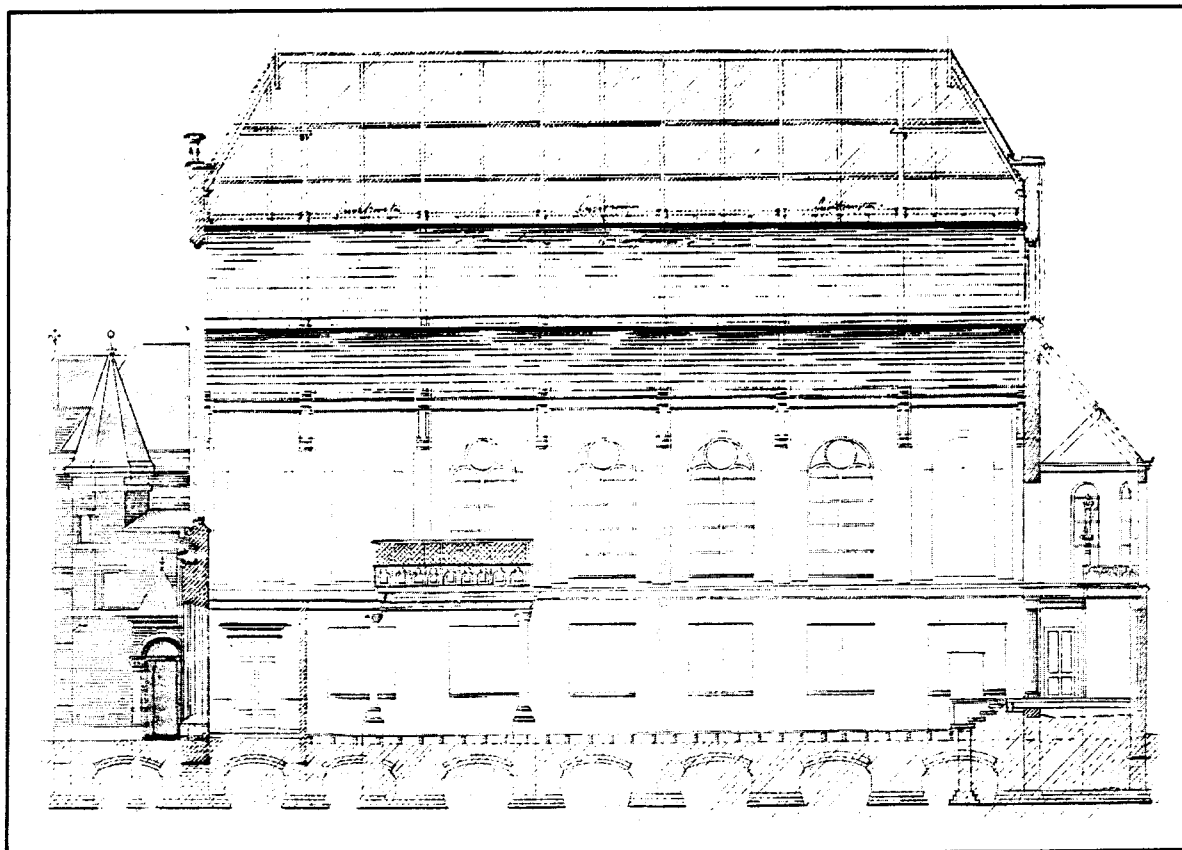
Sinds enkele jaren wordt er gewerkt aan de restauratie van de zwolse synagoge. Het gebouw stond buiten maar ook binnen in de steigers. Het dak, de raampartijen en de gevels zijn nu hersteld. De steigers zijn in juli weer verdwenen. Ook aan de binnenkant van het gebouw kon al een heel stuk herstel plaatsvinden.

Een kleine synagoge werd ingericht met daarboven een gemeente-zaal. De kleine synagogale ruimte is een juweeltje geworden. Een oude ark (kast voor de Thora-rollen), die nog stamt uit de synagoge in het Librije-complex uit de 18e eeuw, staat hier opgesteld. Oude banken uit de hoofdruimte konden aangepast worden. Ze zien er dankzij vakkundig timmermans- en schilderwerk weer schitterend uit. Lambrizeringen en een bijzonder fraai plafond completeren deze kleine gebedsruimte.

Ook in de grote synagoge-zaal is al veel van het resultaat van de restauratie te zien. Het tonvormige gewelf-plafond werd opnieuw geschilderd, waarbij de bijzondere randversieringen opvallen, als ook de van oranje 'fluweel' voorziene trekstangen. De wanden zien er weer fris uit.

De restauratie wordt in drie fasen verricht. De tweede fase is nu bijna afgerond, de derde is in voorbereiding. Eerst als die ook voltooid is, zal blijken wat voor een bijzonder en voor meerdere doeleinden geschikte grote zaal de hoofdsynagogale ruimte vormt. Naar we hopen zal na de tweede fase al beperkt gebruik gemaakt kunnen gaan worden van een deel van de ruimte.

Het bestuur van de joodse gemeente Zwolle heeft zich de

Lengtedoorsnede (originele bouwtekening).

voorbijge jaren samen met de in 1985 opgerichte Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle bijzonder ingezet voor de restauratie. Een belangrijk punt was en is de inzameling van gelden voor die onderdelen die niet voor monumentensubsidie in aanmerking komen. Vele tienduizenden guldens kwamen reeds binnen, maar er zullen ook nog vele duizenden guldens nodig zijn: giften van particulieren en van fondsen, opbrengsten van akties door de Stichting Voortbestaan gefinitieerd maar ook door derden. Wat dat laatste betreft denken we aan de zeer geslaagde theater-avond in Odeon dit voorjaar. Een avond, die dankzij de belangeloze medewerking van artiesten en personeel en ook van een aantal zwolse bedrijven ruim f 15.000,- opbracht.

Het is de bedoeling dat de synagoge naast haar godsdienstige funktie ook een cultureel-educatieve funktie krijgt. Lezingen, muziekkuitvoeringen, tentoonstellingen, cursussen etc. zullen straks mogelijk zijn. Een eerste begin is er al dankzij de Stichting Judaica die voor dit seizoen een drietal cursussen organiseert, die gehouden worden in de gemeente-zaal. Ook enkele andere instellingen zullen gebruik gaan maken van deze ruimte voor bijeenkomsten. Rondleidingen met uitleg zullen plaatsvinden. Bijzondere aandacht zal daarbij geschonken worden aan de jeugd uit Zwolle en omgeving.

Wij hopen dat zo niet alleen het bijzondere gebouw aan de Schoutenstraat bewaard blijft, maar dat het ook een voor velen bekend gebouw zal worden. Een gebouw waar men elkaar regelmatig tegen kan komen vanwege de vele aktiviteiten die er naar we hopen zullen gaan komen.

Giften blijven welkom op onze rekeningnummers: bankrekening 2268.22.036 en girorekening 4725865.

COLLEGIUM MUSICUM JUDAICUM IN ODEON

Op zondag 1 november om 11.30 uur zal het Collegium Musicum Judaicum in de manegezaal van Odeon een koffieconcert geven. Het repertoire bevat een grote schat aan liturgische melodieën, kabbalistische en chassidische wijzen, herdersliederen, pelgrimszangen, feest- en volksdansen van de naar Israël teruggekeerde joodse gemeenschappen. Muziek met een zeer eigen karakter dat in de manegezaal ongetwijfeld tot zijn recht zal komen.

Het Collegium Musicum Judaicum is in 1959 te Amsterdam opgericht door zijn dirigent Chaim Storosum, die het sindsdien in wisselende samenstelling meer dan 25 jaar heeft geleid. Elk jaar geeft het vijftig tot zeventig concerten in Nederland, West-Duitsland, Zwitserland en België. Talrijke grammofoonplaten zijn er reeds van het Collegium verschenen.

Chaim Storosum funktioneert eveneens al meer dan 25 jaar als chazzan (voorzanger) bij de Liberaal Joodse Gemeente van Den Haag. Hij is zelf als bariton en als violist een zeer begaafd kunstenaar, die bovendien alleszins kundig het repertoire voor zijn ensemble weet uit te kiezen en te arrangeren. De toegangsprijs voor het concert is f 7,50. Kinderen tot en met 12 jaar mogen gratis mee.

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE

Najaar 1987

Het Vrije Leerhuis en de cursus Hebreeuws worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle en vinden plaats in de Synagoge aan de Schoutenstraat om 19.00 uur resp. 19.30 uur.

---

ma 07/09 Cursus Hebreeuws, 1e les
di 08/09 Vrij Leerhuis groep 1, 1e avond
za 12/09 Monumentendag Zwolle in het kader waarvan de Synagoge aan de Schoutenstraat van 10.00-15.00 uur voor het publiek te bezichtigen is. Toegang gratis.

---

ma 14/09 Vrij Leerhuis groep 2, 1e avond
di 15/09 Genootschap Nederland-Israël, Afdeling Zwolle en Omstreken. Onderwerp: Kennismaking met de Synagoge. Inleidingen door de Heer G.E.B.J. Nijhof (architect die de restauratie uitvoert) tijdens rondleiding, de Heer Drs. J. Hagedoorn (historicus) over de geschiedenis van de Joden in Zwolle, de Heer H.I. Kan (secretaris van de Joodse Gemeente Zwolle) over de plaats van de synagoge in de joodse traditie. Plaats: de Synagoge, Schoutenstraat. Tijd: 19.30 uur.

---

ma 21/09 Cursus Hebreeuws, 2e les
di 22/09 Vrij Leerhuis groep 1, 2e avond
do 24/09 Rosj Hasjana, 1e dag
vr 25/09 Rosj Hasjana, 2e dag

---

ma 28/09 Vrij Leerhuis groep 2, 2e avond
di 29/09 Genootschap Nederland-Israël, Afdeling Kampen. Onderwerp: Een programma van israëlsche, jiddische en spaans-joodse liederen afgewisseld met reiservaringen verzorgd door Mirjam Laulaa. Tijd: 20.00 uur. Plaats: De Hanzestad, Oudestraat 135, Kampen. Toegang: vrij.

za 03/10 Jom Kippoer

---

ma 05/10 Cursus Hebreeuws, 3e les
di 06/10 Vrij Leerhuis groep 1, 3e avond
do 08/10 Soekot, 1e dag
vr 09/10 Soekot, 2e dag

---

ma 12/10 Vrij Leerhuis groep 2, 3e avond
di 13/10 Genootschap Nederland-Israël, Afdeling Zwolle en Omstreken. Onderwerp: De hoge feestdagen Joods Nieuwjaar en Grote Verzoendag. Inleiding door Mevr. Drs. R.C. Musaph-Andriess (voorzitter van de Stichting Joods-Historisch Museum Amsterdam). Plaats: de Synagoge, Schoutenstraat. Tijd: 19.30 uur.

do 15/10 Slotfeest Soekot
vr 16/10 Simchat Tora

---

ma 19/10 Cursus Hebreeuws, 4e les
di 20/10 Vrij Leerhuis groep 1, 4e avond

ma 26/10 Vrij Leerhuis groep 2, 4e avond
di 27/10 Werkgroep Kerk en Israël van de Herv. en Geref.
Kerk Zwolle. Onderwerp: Geen Christendom zonder
joodse Jezus. Inleiding: Pater Loed Loosen S.J.
Plaats: Scheppingskerk, Mozartlaan. Tijd: 20.00
uur.

---

zo 01/11 Collegium Musicum Judaicum, Koffieconcert, 11.30
uur, Manegezaal Schouwburg Odeon, Blijmarkt 25,
Zwolle

ma 02/11 Cursus Hebreeuws, 5e les

di 03/11 Vrij Leerhuis groep 1, 5e avond

wo 04/11 Nathan de Wijze, Toneelstuk van Gotthold Ephraim
Lessing, 20.00 uur, Schouwburg Odeon, Blijmarkt 25,
Zwolle

---

ma 09/11 Vrij Leerhuis groep 2, 5e avond

---

ma 16/11 Cursus Hebreeuws, 6e les

di 17/11 Vrij Leerhuis groep 1, 6e avond

---

ma 23/11 Vrij Leerhuis groep 2, 6e avond

di 24/11 Genootschap Nederland-Israël, Afdeling Zwolle en
Omstreken. Onderwerp: De historische achtergrond
van het Zionisme. Inleiding door de Heer Mr. R.A.
Levisson (oud-direkteur en nu voorzitter van het
CIDI). Plaats: de Synagoge, Schoutenstraat. Tijd:
19.30 uur.

Genootschap Nederland-Israël, Afdeling Kampen.
Onderwerp: Wie zijn de Chassidim in Israël - Hoe
leven en werken zij? Inleiding: Rabbijn J.S.
Jacobs. Tijd: 20.00 uur. Plaats: Zaal De Hanzestad,
Oudestraat 135, Kampen. Toegang: vrij.

do 26/11 Werkgroep Kerk en Israël van de Herv. en Geref.
Kerk Zwolle. Onderwerp: Geen Christendom zonder
joodse Jezus (vervolg van 27 oktober). Inleiding:
Pater Loed Loosen S.J. Plaats: De Hoeksteen,
Scheldelaan hoek Waallaan. Tijd: 20.00 uur.

---

ma 30/11 Cursus Hebreeuws, 7e les

di 01/12 Vrij Leerhuis groep 1, 7e avond

---

ma 07/12 Cursus Hebreeuws, 8e les

---

ma 14/12 Vrij Leerhuis groep 2, 7e avond

wo 16/12 Chanoeka, 1e dag

---

ma 21/12 Cursus Hebreeuws, 9e les

wo 23/12 Chanoeka, 8e dag

vr 25/12 Eerste Kerstdag

Mocht u niet aan onze cursussen deelnemen, maar wel
geïnteresseerd zijn in het Judaica-bulletin: tegen
een bijdrage van tenminste f 10,- per jaar krijgt u
het bulletin ongeveer vier maal per jaar
toegezonden. Ons gironummer is: 259272 t.n.v.
Stichting Judaica Zwolle te Zwolle.

Op woensdag 4 november 1987 om 20.00 uur zal het toneelstuk 'Nathan de Wijze' van Gotthold Ephraim Lessing worden opgevoerd in de grote zaal van Odeon. Hieronder volgt een ingekort stuk uit het Nieuw Israëlietisch Weekblad van 15 mei j.l. over het stuk en de uitvoering.

Thema Nathan de Wijze is nog altijd actueel

door Marja Verbraak

Het is alweer zo'n 25 jaar geleden dat Nathan de Wijze, Lessings beroemde toneelstuk over tolerantie tussen de godsdiensten, door een Nederlands gezelschap op het repertoire werd gezet. Wie de oude recensies doorbladert merkt dat het woord actualiteit telkens opduikt. De recensent in 1919: „De fabel van de drie ringen zal blijven leven zolang Christenen, Joden en Mohammedanen ieder hun eigen geloof het eenige ware blijven noemen.” De recensent in 1937 over de regel dat de jood Nathan moet branden: „Een zin die helaas in deze dagen weer zijn volle betekenis krijgt.” De recensent in 1963: „De gebeurtenissen in de laatste wereldoorlog actualiseren het stuk.” En Joanna Bilska, in 1987 regisseuse van Nathan de Wijze, verklaart dat „de tijd door de toenemende vreemdelingenhaat rijp is om dit stuk weer op te voeren.”

Met die vreemdelingenhaat in gedachten bracht Bilska voor de opvoeringen een heterogeen gezelschap bij elkaar. Niet alleen bekende Nederlandse acteurs als Bernhard Droog, Henk van Ulsen en Ellen Vogel maar ook hier onbekende acteurs uit Irak, Suriname, Marokko en de DDR. Sultan Saladin wordt gespeeld door een uit Irak naar Nederland gevluchte Koerd. De tempelier die verliefd wordt op Nathans dochter wordt gespeeld door een acteur die afkomstig is uit Oost-Duitsland. Lessings ideeëndrama is nog steeds actueel en de rolbezetting legt daar nog eens extra de nadruk op. De regisseuse zelf, die zich halfjoods noemt, is na anti-semitische rellen weggegaan uit haar geboorteland Polen. In Nederland regisseerde ze onder meer Gesprekken met de Beul, waarin een Poolse verzetsstrijder een cel deelt met een SS-leider die de opstand in het Warschaue getto neersloeg.

Lessings opvattingen weten de gemoederen nog steeds in beweging te brengen, wat na een try-out bleek uit de borrelgesprekken. Ik heb mijn oor maar eens onbeschaamd te luisteren gelegd toen enkele bezoekers aan de bar hartstochtelijk discussieerden over de mogelijkheid of onmogelijkheid om de intolerantie tussen godsdiensten en nationaliteiten op te heffen. Wat het opwekken van discussie betreft is de opzet van

Joanna Bilska volledig geslaagd. Maar zoals vaak is er ook kritiek te leveren.

Praatstuk

Omdat Nathan de Wijze een praatstuk is, worden er van de acteurs ware staaltjes van voordrachtskunst geëist.

Het probleem met Nathan de Wijze is dat het geschreven is in een tijd dat de theaterconventies anders waren dan nu. Toentertijd beschikte het publiek over een schier onuitputtelijk geduld: twaalf bedrijven, een lengte van een uur of vijf, veel verbaal geweld en weinig actie op het toneel. „Nathan is hopeloos uit de tijd,” schreef Barbarossa daarom al in 1919 in De Telegraaf, en „het brave spel der verdraagzaamheid is hopeloos slaapverwekkend.” Om dat te ondervangen, lastte men in 1963 tijdens de changementen pantomime-achtige stukjes in en werd er hevig gesnoeid in het verhaal. Ook Joanna Bilska heeft het stuk tot speelbare lengte bekort, herhalingen en vooruitwijzingen zijn in de nieuwe vertaling van Dolf Verspoor geschrapt, maar verhaal en structuur heeft ze in stand gehouden. Er wordt wat met doeken gehesen maar het decor is weinig uitbundig. Nathan staat eens in een teiltje om zijn voeten te wassen maar verder gebeurt er op het toneel weinig. Er wordt een groot beroep gedaan op

het verstand en dat is een uitdaging, maar als toneel is het weinig spannend. Dergelijke kritiek vindt Bernhard Droog echter „buitengewoon dom. Dit is een subliem geschreven stuk.”

Onmogelijke liefde

Het is een kwestie van keuzen. Kies je voor een sober toneelbeeld, zoals Joanna Bilska (overigens ook uit financiële overwegingen), dan kan men te horen krijgen dat het saai is. Kies je voor gigantische decors, dan volgt al snel het verwijt van oosterse rimram. Kies je voor instandhouding van structuur en verhaal, zoals Joanna Bilska, dan kan er commentaar komen over langdradigheid en op de onwaarschijnlijke familieverhoudingen (eerst blijkt de dochter van Nathan niet joods te zijn, dan is ze in ene de zuster van haar geliefde en vervolgens, wie had dat gedacht, blijkt ze de nicht van sultan Saladin te zijn). Kies je voor ingrijpende coupures in de tekst, dan krijg je te horen dat de ontwikkeling van de karakters onduidelijk wordt. Maar twee overwegingen zijn onbetwistbaar in het voordeel van Nathan de Wijze. Het is interessant om een dergelijk klasisiek stuk, velen slechts bekend uit de literatuurlessen op school, weer eens in Nederland op te voeren. Je moet ervan houden, zoals van de Gijsbrecht. Ten tweede zal het thema de komende 10.000 jaar actueel blijven.

Joanna Bilska hamert er overigens op dat men Nathan de Wijze „niet alleen moet zien als een vehikel om een filosofische gedachte over te brengen. Dan wordt het saai maar zo zie ik het niet, het is ook een familiedrama, een stuk over een onmogelijke liefde.” Bij vorige opvoeringen was het slot zo onverbiddelijk gelukkig dat het op de lachspieren werkte. Bilska heeft, heel origineel, een andere interpretatie. „Die algehele verbroedering en tolerantie op het eind is heel mooi, maar als de tempelier en Nathans dochter broer en zus zijn is hun liefde onmogelijk. Je kan wel mooie

theorieën hebben over tolerantie maar die twee mensen hebben niets, voor hen is het een desillusie. Dus bij mij geen happy end. Daar geloof ik niet in."

Intolerantie

Zoals ze ook sceptisch is over de mogelijkheid van tolerantie. „De afgelopen twee miljoen jaar zijn de politieke systemen veranderd, de

samenlevingen zijn toleranter geworden, maar de mens is intolerant. Nederland is een tolerante samenleving maar ik heb antisemitische en anti-Turkenmoppen gehoord waar je koud van wordt. Utopieën lopen in het dagelijks leven meestal spaak, want agressie is een aangeboren menselijke eigenschap. Lessing zelf relativiseert die tolerantiegedachte ook." Driftig bladerend in het script zegt zij: „Hier, hij laat de tempelier zeggen dat het vooroor-

deel dat ons is meegegeven zijn greep niet verliest, ook niet als we het zien. Niet ieder die zijn ketens hoont is vrij. Toch moet dit stuk, een utopie, gespeeld worden om te laten zien hoe het wel moet, want als we niet in verbetering geloven zijn we verloren. Je zag toch ook na 1945 dat de mensen meteen weer kinderen gingen maken, terwijl je kon zeggen: Hoe kan je dat doen na wat er is gebeurd."

Gotthold Ephraim Lessing, de zoon van een predikant, stelde in 1779 een uitzonderlijke daad door een toneelstuk te publiceren waarin de gelijkwaardigheid van de godsdiensten wordt bepleit. Uitzonderlijk zeker omdat de christenen in Nathan de Wijze een slechtere indruk maken dan de islamieten en de joden. De boosaardige rol is weggelegd voor de christelijke patriarch die roept dat de jood moet branden. De islamiet Saladin is uiteindelijk bereid tot religieuze verdraagzaamheid, de jood Nathan heeft menselijke trekjes maar wordt regelrecht de hemel in geprezen. Lessing heeft de figuur van Nathan waarschijnlijk gemodelleerd naar de filosoof Mozes Mendelssohn met wie hij bevriend was.

Het is Nathan, de jood, die in de beroemde fabel van de drie ringen Lessings ideeën verwoordt. Een liefhebbende vader heeft drie zonen en kan niet besluiten aan wie hij zijn ring zal geven. Dus krijgen ze alle drie een identieke ring; misschien is een daarvan de originele, misschien zijn ze alle drie nagemaakt. Het heeft geen zin om te vragen welke ring/religie de ware is, het komt er voor ieder persoonlijk op aan hoe oprecht hij zijn eigen religie beleeft.

Deze fabel is ingebed in een liefdesverhaal tussen de dochter van Nathan en een christelijke tempelier dat zich afspeelt in het twaalfde-eeuwse Jeruzalem. Nathan komt thuis van een lange zakenreis en hoort dat een tempelier het leven van zijn dochter Recha heeft gered. De tempelier, die aanvankelijk niets met joden te maken wil hebben, geeft uiteindelijk toe aan zijn liefde voor Recha omdat Nathans wijze woorden hem ervan overtuigen dat religieuze verschillen overbrugbaar zijn. Dan hoort hij dat Recha een chris-

Inhoud en achtergrond van Nathan de Wijze

tin is, door Nathan geadpoteerd en opgevoed als jodin nadat zijn eigen kinderen door christenen waren vermoord. Het vertrouwen van de tempelier in Nathan is hierdoor geschokt (waarbij een parallel te trekken is met de verontwaardiging van de Nederlands-joodse gemeenschap over de christenen die hun joodse oorlogspleegekinderen niet los wilden laten). Ook deze strubbelingen worden opgelost maar een huwelijk tussen de tempelier en Recha blijkt toch onmogelijk. De grote onthulling is dat ze broer en zus zijn. En dat is nog niet alles, want dit stuk wordt gekenmerkt door hoogst curieuze familieverbanden: de islamitische heerser Saladin is hun oom.

Al met al verbroederen joden, christenen en islamieten omdat Nathan iedereen verzoeningsgezind weet te stemmen. Ondanks die positieve rol is er van joodse zijde kritiek geuit op het stuk. Een christen verwijt Nathan dat de joden zichzelf hebben uitgeroepen tot het uitverkoren volk en zich de ware God hebben toegeëigend, waardoor ze volgens hem in hun devoot fanatisme de aanzet hebben gegeven tot het kleineren van andersdenkenden. Nathan heet niet voor niets de wijze, roept de christen op tot tolerantie, wil niet als jood maar als mens beoordeeld worden (en wordt in het stuk ook niet als jood maar als mens geëerd). Maar hij komt niet op voor het jodendom en doet geen poging het verwijt te weerleggen, hij zegt: „Veracht mijn volk zo u wilt. Wij hebben geen van beiden ons eigen volk gekozen". Oftewel:

misschien is het waar wat u zegt en hebben de joden de intolerantie uitgevonden. De regels zijn overigens ook anders te lezen: of het waar is wat u zegt laat ik in het midden, maar accepteer mij zoals ik ben. Door mijn geschiedenis kan ik niet anders dan jood zijn en in het jodendom geloven, zoals u door uw geschiedenis niet anders dan een christen kan zijn.

Dat Lessing ambivalent stond ten opzichte van het jodendom blijkt in ieder geval uit zijn *Die Erziehung des Menschengeschlechts*. Daarin stelt hij dat het Oude Testament inferieur is aan het Nieuwe, met dien verstande dat ook het Nieuwe Testament uiteindelijk vervangen moet worden door de rede van de Verlichting. Lessing zag de godsdiensten als een fase in de ontwikkeling van de mensheid die hij wilde bevrijden van de volgens hem dode letter van de bijbel. Niet de overgeleverde, aangenomen feiten maar de eeuwige waarheden.

Deze en de in het toneelstuk ontvouwde ideeën werden hem niet door ieder in dank afgenomen. „Ook al komt Nathan de wijze pas over honderd jaar op de planken", schreef hij, „de theologen van alle gevestigde godsdiensten zullen er gewis en zeker inwendig op schelden. Maar ze zullen het wel uit hun hoofd laten er openlijk tegen te protesteren." Want de tolerantie wordt door velen althans met de mond beleden. Of ook niet, zoals in nazi-Duitsland waar het stuk niet op het repertoire stond. Vrbkr.